

Bioetika danas – nade i problemi

Mons. Elio SGRECCIA*

Sažetak

Autor želi čitatelje upozoriti na hitnost ispravnog utemeljenja bioetike koja se u posljednje vrijeme počela institucionalizirati, konkretizirati u biopravu, uobličavati ekološku misao te određivati politiku. U članku se navode i razlažu razni dosadašnji teorijski pokušaji kao i njihova nedostatnost u zasnivanju bioetike. Pisac zaključuje da bi se njezino utemeljenje moglo naći isključivo u jednoj antropologiji koja bi posjedovala objektivnu istinu o čovjeku. U tome bi pak jedinstvenu ulogu trebala odigrati filozofska misao koja se nadovezuje na Tomu Akvinskog te noviju personalističku filozofiju.

Uvod

Nije lako dati pregled današnje situacije u bioetici; to čak nije lako ni onome koji se, poput mene, trudi pratiti stalne poticaje i izazove znanstvenog svijeta, a koji je istodobno pozvan da duhovno i umno doumi odgovore. Dapače, možda je onome koji se nalazi u okršaju, u bitci, teže dati pregled općeg kretanja.¹

Pregled problema koji su predmet bioetičke refleksije iznesen je u enciklici *Evangelium vitae – Evanđelje života*, naročito u njezinom prvom dijelu.² Znamo, uostalom, da je enciklika nastala na temelju dvostrukog savjetovanja: Izvanrednog konzistorija 1991. godine i drugog zasjedanja koje je uslijedilo nakon što je svim biskupima bio upućen upitnik o povredama protiv života koje se u svijetu događaju i pothvatima za obranu života što ih u različitim dijelovima svijeta provode Crkva i posebni pokreti.

* Dopredsjednik *Papinske akademije »Pro vita«* u Rimu; ravnatelj *Instituta i Centra za bioetiku katoličkog sveučilišta Presvetog Srca* u Rimu; te član talijanskog nacionalnog povjerenstva za bioetiku. Autor je ovaj svoj rad izlagao 6. studenog 1998. godine kao svečano predavanje prigodom Dana FF i FTI DI u Zagrebu, na Jordanovcu 110.

1 Usp. Bompiani, A., *Bioetica in Italia. Lineamenti e tendenze*, Bologna: Dehoniane, 1992; Viafora, C., (ur.), *Vent' anni di Bioetica: idee protagonisti istituzioni*, Padova: Gregoriana Libreria Editrice, 1990; Leone, S., Privitera, S. (ur.), *Dizionario di Bioetica*, Bologna: EDB-ISBN 1994; Sgreccia, E., *Questioni emergenti in bioetica, Medicina e Morale*, 5 (1995), str. 931–950.

2 Usp. Ivan Pavao II., *Evangelium vitae*, 25. ožujka 1995., AAS 87 (1995), str. 401–522, br. 3–24; /hrvatski prijevod: KS, Zagreb 1995./ (Dalje će se citirati s: EV).

Enciklika pruža alarmantan prikaz, ali i neke »znakove nade« koji se pojavljuju unutar Crkve i društva u obrani života.³

Nije potrebno da se zaustavljam na nabrojanju zločina protiv života i prijetnjama ljudskom životu koje se u svijetu umnožavaju. Dovoljno je samo pomisliti na dvije značajne teme kao što su to pobačaj i eutanazija, tj. na teme o početku i svršetku života; sjećam se kakav je dojam učinila na slušatelje Konzistorija (na kojemu sam u Tajništvu sudjelovao) objava nekih brojki o legaliziranom pobačaju: 40–50 milijuna namjernih pobačaja svake godine u svijetu, a što odgovara broju žrtava posljednjeg svjetskog rata. A dobro su nam poznati i ostali problemi: prenatalna dijagnostika sve je više usmjerena prema eugenici, umjetna oplodnja, kontracepcija – također u svom novom abortivnom obliku, pomognuto samoubojstvo, kontrola rađanja antinatalističkim politikama, ne nabrajajući ovdje izazove siromaštva, prirodnih nepogoda u sve više izrabljivanoj i uništavanoj prirodi, ne navodeći nasilje u gradovima, širenje novih epidemija, ponajčešće razuzdanih, kao što su ovisnost o drogama, alkoholizam i AIDS.

Znakovi nade tek se naslućuju: među mladima rađa se osjetljivost za poštovanje života, u porastu je afirmacija pokretâ za obranu života, a Sveti Otac smatra znakovima nade i osjetljivost za bioetiku i ekologiju.⁴

No, uvjeren sam da vi ovom prigodom očekujete od mene ne toliko prikaz nanizanih problema i rasprava koje se vode oko svakoga od njih, nego glavne crte misli i temeljne orijentire koji mogu pridonijeti vrednovanju pravca ovoga misaonog pokreta koji je definiran kao bioetika. Za plovidbu je važno ustanoviti pravac vjetrova baš kao što je nužno i kompasom odrediti pravac koji u plovidbi treba slijediti.

Kao rezultat cjelokupnog istraživanja stanja u bioetici ovih posljednjih godina sakupio sam od mjerodavnih promatrača neka glavna *linijska usmjerenja* koja sada namjeravam izložiti, sa svom jednostavnošću i skromnošću, dobro znajući da moje izlaganje može biti nepotpuno te da prije svega također može pružiti povoda za diskusiju i produbljanje.

1. Ubrzavanje eksperimentalnog zamaha na području biotehnologije

Čini se da prijelaz od jednog smionog pokusa do drugog još smionijeg barem za sada na području biotehnologije nije zaustavljiv.

Tome pogoduju različiti čimbenici. Prije svega to je narav znanstveno–tehnološkog znanja u kojoj vlada neka vrsta linearne povezanosti, za koju svaki uspjeh jest dolazak na cilj čitavog pokusnog nastojanja te je istodobno i polazna točka za dalji cilj. Biološka znanost sa svojim spoznajama omogućuje nastajanje novih tehnologija a primjena tih tehnologija omogućuje nove

3 Usp. EV, br. 25–28.

4 EV, br. 27.

spoznaje i nove mogućnosti zahvaćanja. To je epistemološki zakon kojega je inaugurirala eksperimentalna metoda.⁵ Čovjeku se današnjega vremena događa slično onome što doživljava putnik koji putuje vlakom: on je slobodan samo u onom trenutku kad odlučuje hoće li ući u vlak, i u koji, onaj koji ide u jednom smjeru ili pak onaj u suprotnom smjeru. No potom, kad je već jednom ušao u vlak, putnik više nije slobodan jer smjer, brzina i tijek vožnje više ne ovise o njegovoj volji. Ta usporedba potječe od Hansa Jonasa, jednoga od osnivača bioetike.⁶

Postoje potom i drugi čimbenici koji djeluju na povećanje te brzine: gospodarski interesi, znanstveni razvoj, uplitanje političkih interesa.⁷ Moglo bi se također razmišljati i o taktici umrtvljivanja savjesti i podizanja praga moralne osjetljivosti.

Pod ovim bi se vidikom mogla ispitivati različita područja istraživanja, područja koja su bila istraživana i koja su se posljednjih desetljeća nizala pred našim očima. Ovdje navodim samo jedno od njih, koje se već daje sasvim dobro promotriti u svojim granicama i u svojim posljedicama: područje prokreacije. Trideseta godišnjica *Humanae vitae* omogućuje nam da promotrimo što se to dogodilo na području biotehnologije, a što je enciklika proročki uvidjela kao opasnost i kao posljedicu njezine unutarne logike.

Eksperimentalni je proces bio usmjeren prema antropološki krucijalnom cilju, na odvajanje sjedinjujuće dimenzije seksualnosti od one prokreacijske, drugim riječima, namjeravao je rastaviti povezanost između spolnog čina i mogućnosti prokreacije. To se dogodilo na dvije razine: na jednoj se dogodilo oslobađanje seksualnosti od prokreacije masovnom uporabom kontracepcije, sterilizacije i pobačaja, a na drugoj pak umjetna prokreacija kod koje se prokreativni događaj nastoji zanemariti i odvojiti od seksualnog čina.

Sada je moguće utvrditi posljedice i zastranjenje obiju sposobnosti prirodnih seksualnosti.⁸

S jedne strane, na razini odvajanja sjedinjujuće dimenzije seksualnosti od one prokreacijske, pokrenuta je lančana reakcija: slabljenje obitelji, hedonistička težnja za seksualnom aktivnošću prije braka i izvan braka, porast homoseksualnosti, širenje organizirane i komercijalne pedofilije i pornogra-

5 Ladriere, J., *I rischi della razionalità*, SEI, Torino 1978; Sgreccia, E. (1983) Il progresso scientifico–tecnologico di fronte all'etica, *Medicina e Morale*, 84; str. 335–342; Agazzi, E. (1992) *Il bene, il male, la scienza*, Rusconi, Milano, Idem, (1990) *Quale etica per la bioetica*, Angeli, Milano.

6 Usp. Jonas, H. (1990) *Il principio di responsabilità*, Einaudi, Torino.

7 Statera G., Cannavò N. (1987) Sociologia delle scienze e politiche della ricerca, *Sociologia e Ricerca Sociale*, VIII/24, Milano.

8 Usp. Chaput, C. J., Of human life, A pastoral letter to the people of God of northern Colorado on the truth and meaning of married love, *L'Osservatore Romano*, 30. srpnja 1998., str. 6.

fije, povezivanje kontracepcije s pobačajem širenjem tzv. »hitne kontracepcije« te proizvodnjom sredstava koja »presreću i sprečavaju trudnoću«.⁹ A nizbrdica će nastaviti poticati druga istraživanja kao što je cjepivo protiv implantiranja ili kontracepcije za muškarce, zahtijevanje mogućnosti legalizacije sterilizacije žena i muškaraca.

U međuvremenu je ovom logikom propasti i involucije zavladała politika te su velike svjetske organizacije na toj osnovi sačinile tzv. »demografske politike« za vladanje svijetom sa strane bogatih zemalja nasuprot onima u razvitku kojima se onemogućuje da raspoložu onim što se naziva prvim »ljudskim kapitalom«.

Na suprotnoj razini, na onoj gdje se odvaja prokreacija od bračnog čina, posljedica je bila također zapanjujuća: od »jednostavnih« tehnika inseminacije (AI) prešlo se na onu mnogo složeniju prenošenja obiju gameta (GIFT), do izvantjelesne oplodnje ili *in vitro* (FIVET), s posljedicom zamrzavanja embrija; nastoji se prijeći s umjetne prokreacije unutar bračnoga para, što se naziva homologna umjetna prokreacija, na »heterolognu« i susljedno na unajmljeni uterus, na oplodnju žene same, udovice sjemenom pokojnog sup-ruga, lezbijskog para, do odgodive trudnoće, do bake–majke a sada se predviđaju i kloniranje i potpuna ektogeneza. Hoće li se ovo zaustaviti pred međuvrskom oplodnjom čovjek–životinja?

To je logika koja se čini dosljednom te uvijek sve dominantnijom, uvijek sve udaljenijom od *logosa* prirode.

Nije riječ o tome da bi se moralno prosuđivanje trebalo oslanjati jedino ili prvenstveno na isticanje posljedica: mi nismo konsekvencijalisti, ali moramo postati svjesni da je ovo dvostruko zastranjenje nastalo od mosta koji se srušio kada se nakanilo da se na području seksualnosti rastavi unitivni *logos* od onog prokreativnog. Proces je postajao sve radikalniji. Kako se ovdje može postaviti etika? Hoće li sama etika morati biti transformirana i prilagođena procesu biotehnologije ili pak ona još uvijek ima prostora da postavi svoje prizive, naznači granice, prizove vrijednosti? I hoće li bioetika morati biti etika ovisna o biologiji ili će pak morati integrirati tehnološki proces u antropološki okvir?

Na vidjelo dolaze temeljni problemi koje ću dotaknuti poslije a koji nastaju iz pitanja: kakav to temelj moramo uzeti za bioetiku?

2. Brzi porast kulturnog, znanstvenog i društvenog zanimanja za bioetiku

Drugi trend, koji mi se na području bioetike čini vrijednim upozorenja nastaje brzim širenjem svojih okvira uplitanja – kako na kulturnom tako i na

9 EV, br. 13; cfr. Di Pietro M.L., Minacori, R., Contraccezione d'emergenza: problema medico, etico, giuridico, *Vita e Pensiero* 5 (1997) str. 353–361.

društvenom području. Do pred koju godinu raspravljalo se je li bioetika zasebna disciplina ili je se pak treba smatrati kulturnim pokretom ili, još jednostavnije, metodologijom pristupa pitanjima koja postavlja znanstveni napredak.¹⁰ Čini mi se da mogu ustvrditi da se u posljednjih deset godina uloga bioetike proširila te da je prerasla granice jedne discipline, makar akademski kvalificirane.

P. Zatti piše: »Bioetika nije više samo jedna disciplina: naime onaj dio etike koji se zanima za moralni izbor vezan uz znanosti o životu. Rasprava o pitanjima bioetike izašla je već odavno iz znanstvenih krugova; ne samo stoga što je ovladala velikim sredstvima komunikacije, ili su ona ovladala njome, nego prije svega što je stvorila svoje *institucije*. Postoji već impresivna piramida etičkih komiteta: nadnacionalni, nacionalni, profesionalni, bolnički i *poduzetnički*. To su mjesta rasprava i prijedloga, ali i mjesta gdje se *odlučuje* i gdje se donose *naredbe* za pojedinačne slučajeve ili za protokole ponašanja. Područje bioetike ima tako i svoje procese *odlučivanja*, svoje *normativne* materijale, svoje autoritete. Nazire se jedno složeno i mnogoliko iskustvo stvaranja konsenzusa: riječ je o iskustvu koje je snažno internacionalno, kome je svojstvena intenzivna razmjena materijala te trend homogenizacije etičkih modela.«¹¹

Dok sveučilišni fakulteti sporo prepoznaju ulogu bioetike u svojim programima studija medicine, biologije, prava, filozofije i teologije, pitanja bioetike prodrli su u društvo na različitim razinama: politika, pravo, sredstva priopćivanja. Posljednjih godina prisustvujemo nastajanju »bioprava« i »biozakona« kao konsekventnog razvoja bioetičke refleksije te problema nastalih u okviru zakona. A iznosi se uvijek sve oštrije osnovni problem: kakvi bi morali biti odnosi između moralnih vrijednosti i građanskih zakona u pluralističkom društvu.

Istina je da su već zakoni o namjernom pobačaju, koji su već dugo vremena na snazi u zapadnim zemljama, prenijeli na područje građanskog zakona jedan od najtežih problema medicinske etike i prava, tj. problem namjernog pobačaja. No, posljednjih se godina problem bioprava postavlja na sustavan način u pravnoj literaturi, na kongresima i u samom zakonodavstvu koje poprima sve kompleksniji horizont. U tom smislu francusko zakonodavstvo iz 1994. – osim problematičnih točaka koje se odnese na permisivizam i prešućivanje – želi biti sustavno zakonodavstvo u području poštovanja tjelesnosti.¹²

10 Canepa, G. (1990) Bioetica e deontologia medica: aspetti problematici e conflittuali, *Rivista Italiana di Medicina Legale*, 1:3–6.

11 Zatti, P. (1995) Bioetica e diritto, *Rivista Italiana di Medicina Legale*, XVII, 2.

12 Naslov je francuskog zakona: *Loi relative au don et a l'utilisation des éléments et produits du corps humain, a l'assistance médicale a la procréation et au diagnostic prénatal* (1994) i sastoji se od tri dijela.

Enciklika *Evangelium vitae* ističe važnost tog prijelaza etičkih vrijednosti u zakonodavstvo i prokazuje opasnost da sam zločin na taj način očekuje da postane »pravo« (EV, br. 18). Jedna od najznačajnijih novosti enciklike, u njenom trećem dijelu, usredotočena je na odnos moralnog zakona i građanskog zakona, na problem nepravednih zakona i dužnosti vjernika, zakonodavaca, profesionalaca i građana sučelice takvom zakonodavstvu. *Evangelium vitae* otvorila je potpuno novo poglavlje i puno aktualnosti na području javne etike, koje se naročito tiče članova parlamenta, posebice tamo gdje se u poglavlju 73. traži od članova parlamenta da također djeluju unutar zakona o pobačaju u smislu »ograničenja štete« onda kada nije moguće postići zabranu pobačaja (EV, br. 68–74, pos. br. 73).

Prema Graciji, ono što danas najnovije nazivamo pravima bolesnika, to su konkretizacije i specifikacije građanskih i političkih prava proklamiranih u 17. i 18. st., a koja su u područje zdravstva stigla sa zakašnjenjem.¹³ On govori o tri generacije prava koja se tiču zdravlja: prva generacija se rađa s formulacijom prava koja su utemeljila zapadne demokracije. Idejni začetnik tih prava je engleski filozof John Locke¹⁴ koji ukorjenjuje ideju demokracije u pojmu naravi »koja svakoga čovjeka čini gospodarom samoga sebe«. I ta će misao naći svoj izraz u ustavu Engleske i SAD, kao i u prosvjetiteljskoj misli Francuske revolucije. U okviru te liberalne misli stečena su i formulirana neka osnovna zdravstvena prava: pravo na život, pravo na zdravlje i pravo na osobnu slobodu. Posebice to posljednje pravo ozakonjuje onaj princip autonomije u području zdravstva koji se suprotstavljalo liječničkom paternalizmu.¹⁵

Druga generacija zdravstvenih zakona proizlazi iz socijalne revolucije koja počinje od sredine 19. stoljeća. Načelo socijalne pravde ispravlja načelo slobode. Liberalni ideal je bio onaj da se odredi ono najmanje (*minimal state*), specificirajući ono što Država nije morala činiti (negativna prava); socijalni ideal želi sačiniti ono najviše (*maximal state*), prikazujući u pozitivnom smislu što Država mora činiti da bi se ostvarila jednakost i socijalna pravda. U okviru te vizije socijalnoga, stvara se, opet prema Graciji, pravo na medicinsku pomoć. Takvo pravo nalazi svoj izričaj u *Općoj deklaraciji o pravima čovjeka* od 10. prosinca 1948. godine, u članku 22. gdje se govori o »zadovoljenju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava neophodnih za dostojanstvo i za slobodni razvoj osobnosti« te u članku 25. gdje se potvrđuje da »svaka osoba ima pravo na primjereni životni standard koji njoj, kao i

13 Gracia, D. (1994) I diritti in sanita nella prospettiva della bioetica, *L' Arco di Giano*, 4:29–44. Autor je poznat posebno po izdanju (1990) *Fundamentos de Bioetica*, Madrid, Eudema Universidad.

14 Locke, J. (1984) *Two Treatises on Civil Government*, Editori Riuniti, Roma (original 1689.).

15 Gracia, D., *I diritti in sanita...*, str. 34; *Fundamentos de Bioetica*, str. 141–233.

njezinoj obitelji, jamči zdravlje i blagostanje, te posebice hranu, odjeću, stan, liječničku njegu i nužne socijalne usluge; osoba ima pravo i na pomoć u slučaju nezaposlenosti, bolesti, invalidnosti, udovištva, starosti ili u drugim slučajevima gubitka sredstava za život u okolnostima nezavisnim od njezine volje«. ¹⁶ Riječ je o dva prava: o pravu na zdravstvenu zaštitu kako bi se zdravlje sačuvalo preventivno te o pravu na pomoć u slučaju bolesti.

I u zdravstvu se prelazi, dakle, s liberalne na socijalnu demokraciju. U naše vrijeme pojavljuju se i prava treće dobi, što bi trebalo, prema razmišljanju Ignacija Are Panilla – koje navodi Gracija – uzrokovati pojavu stvarne demokracije. ¹⁷

To mišljenje polazi od tvrdnje da su današnje demokracije premalo demokratske: one će moći to biti u potpunosti samo ako budu sposobne odlučivati uzimajući u obzir interese ne samo članova parlamenta koji donose zakone ili političara koji ih primjenjuju te čak niti interesa društva koje predstavljaju, nego interese cjelokupnog idealnog društva komunikacije odnosno svih ljudi, sadašnjih i budućih. ¹⁸ Ovdje se upozoruje na misli Apela, Habermasa i Jonasa. Cilj realne demokracije uključivao bi tako prava koja se tiču bioetike i ekologije: poštivanje genoma, zakonska regulacija procesa rađanja te poštivanje životnog okoliša.

Preporuke Vijeća Europe govore o »pravu na nemanipulirano genetsko nasljeđe«, osim u terapijske svrhe. Vijeće Europe potvrdilo je 19. studenog 1996. *Europsku konvenciju o pravima čovjeka i biomedicine* koja će biti upotpunjena raznim protokolima: Skupština Ujedinjenih naroda 1987. predviđa *Opću deklaraciju o zaštiti okoliša i o razvoju*. UNESCO je izdao *Deklaraciju o ljudskom genomu* u kojoj je potvrđeno pravo na neizmijenjeno genetsko nasljeđe. ¹⁹

Dakle, treća generacija prava, koja bi imala zadaću učiniti da sazrije sam pojam demokracije, morala bi se sastojati od prava koja nastaju iz bioetičkog promišljanja.

16 Organizacija ujedinjenih naroda, *Opća deklaracija o pravima čovjeka*, New York 10. prosinca 1948.; Gracia, *I diritti in sanita...* str. 35.

17 Ara Panilla, I. (1990) *Les transformaciones de los derechos humanos*, Madrid, Tecnos, citirano u Gracia, *I diritti in sanita...* str. 37.

18 Gracia, *I diritti in sanita...*, str. 37.

19 Vijeće Europe, Preporuka 934/1982., prihvaćena u Europskom parlamentu, »Risoluzione sui problemi etici e giuridici della manipolazione genetica« (Doc. A/2/327/88), 1988. »Convenzione Europea per i diritti dell' uomo e la biomedicina« vidi tekst objavljen u *Medicina e Morale* 1 (1997), str. 128–150. Dichiarazione Universale sul Genoma Umano e i Diritti dell' uomo prihvaćena 11. studenog 1997., a koju je objavio UNESCO 3. prosinca 1997. U članku 12b. Deklaracija donosi: »Les applications de la recherche, qui est necessaire au progres de la connaissance, procede de la liberte, en genetique et en medecine, concernent le genome humain, doivent tendre a l' allegement de la souffrance et a l' amelioration de la sante de l' individue et de l' humanite toute entiere«.

Bioetika ne bi bila samo puka disciplina koja teži akademskim častima, ona ne bi bila samo kulturni pokret, nego bi ona nastupila kao politički pokret i izvor novih prava.

Na ovom se mjestu očito postavlja problem odnosa bioetike i bioprava: kako se postavlja pravo i formulacija zakona pred etičkim vrijednostima koje elaborira etika? Što se tiče izrade nacionalnih zakonodavstava s obzirom na etičke instance govori se na internacionalnom planu, prema izrazu P. Zattia²⁰ o dva puta: o *British way* i o *French way*. *French way*, koji se je potvrdio u zakonu iz 1994. o bioetici »pridaje zakonodavcu – na osnovi savjetovanja i pristanka socijalnih čimbenika – zadaću da jamči jednu osnovnu shemu očuvanja vrijednosti, bez koje bi znanstvena praksa i samo ponašanje otišli u smjeru bez povratka«. U *British way* »zakon slijedi, bilo u vremenu, bilo u sadržajima, društveni dogovor« te se u svojoj biti ograničava na ispravljanje marginalnih nesuglasica.

Evangelium vitae podsjeća katolički svijet, a naročito političare i zakonodavce, ali i pojedine građane, na naročito tešku, vrlo osjetljivu i važnu zadaću dok potvrđuje nevaljanost zakona kada se protivi temeljnim pravima, dekadenciju pojma demokracije u slučaju propisa koji legaliziraju pobačaj i eutanaziju, ili na neki drugi način niječu temeljne vrijednosti i prava, i kada potvrđuje u pozitivnom smislu obvezu neslaganja, protivljenja zdravstvenih djelatnika i kada potvrđuje obvezu svih da se zalažu za promjene tih zakona.

Utemeljenje tih pozicija ne može ipak, po mome mišljenju, biti zasnovano samo na formalnom proglasu odgovornosti prema budućim generacijama ili na nekoj vrsti idealne komunikacije među generacijama, nego na vrijednosti dostojanstva svakog ljudskog bića, ukoliko je čovjek dostojanstva koje je upisano u bit svakog čovjeka te se mjeri prema čovjekovu transcendentnom određenju.

Govoreći o budućim generacijama i njihovim pravima, dodirnuli smo još jedan dalji ekspanzivni pravac bioetike, a to je onaj ekologije. Bioekologija je sadržana u epistemološkoj panorami bioetike. Ta je pripadnost već bila implicitna u definiciji objavljenoj u *Enciklopediji bioetike* autora W.T. Reicha,²¹ a poslije je precizirana u Italiji u tzv. *Dokumentu iz Erice*.²² Ona je već bila izražena u mislima osnivača bioetike V.R. Pottera i H. Jonasa.

No, u svakom je slučaju očito da se ne može govoriti o zaštiti ljudskog života a da se ne postavi problem okolišnih uvjeta: i to kako u smislu očuvanja

20 Zatti, P., *Bioetica e diritto*, str. 5. O temi odnosa bioetike i prava vidi također D' Agostino, F. (1987) Il problema bioetico in una societa' pluralistica, u: *Atti dell' 880 Congresso della Societa' Italiana di Medicina Interna*, Roma; isti, (1993) *Bioetica e Diritto*, *Medicina e Morale* 4, 675–691.

21 Reich W.T., (ur.) (1978) *Encyclopedia of Bioethics*, New York, The Fee Press, str. 992–1001.

22 Dokument je objavljen (1991) u *Medicina e Morale*, 1, pod naslovom: Il Documento di Erice sui rapporti della Bioetica e della Deontologia Medica con la Medicina Legale.

i »nadživljavanja ljudskog roda«, tako i u smislu unapređivanja zdravlja i kvalitete života.

Poznate su nam različite postavke koje danas prevladavaju na području ekološke misli i u promišljanju o etici odnosa prema okolišu.²³ Sigurno je da ne možemo odustati od čovjekovog primata nad prirodom, ali je isto tako sigurno da taj primat ne smije biti shvaćen kao despotsko vladanje nego kao odgovornost. Uvjereni smo da postoji ontološka i aksiološka razlika između ljudskog svijeta te životinjskog i biljnog, ali znamo da ta različitost otkriva finalnost biosfere i zahtijeva da ekvilibrij ekosistema (sg.) i ekvilibrij ekosistema (pl.) bude zaštićivan i unapređivan.²⁴

U posljednje se vrijeme ističe jedno drugo područje, a to je odgoj u onom smislu koji se naziva neprikladnim neologizmom, iako punim značenja, pedabioetika: on se tiče obitelji, škole, udruga i pastorala. Pitanja koja se tiču spolnosti i spolnog odgoja, zaoštrenih zbog širenja AIDS–a, problemi nastali zbog narkomanije, hendikepiranosti itd. dovode bioetičku raspravu do toga da ona postaje sve aktualnija nastavnicima i mladeži. I velike teme demografskog planiranja i reguliranja rađanja, teme ogromnih poteškoća liječenja u nekim krajevima svijeta s posljedičnim svjetskim epidemijama, nameću raspravu o odgoju s obzirom na poštivanje tijela, spolnosti, rađanja te postavljaju problema pravde u odnosu na raspodjelu sredstava u zdravstvu i političke osjetljivosti za suradnju sa zemljama u razvoju.

Ta se nova područja bioetike pridružuju onima koja su već priznata: zdravstvo, znanstvena istraživanja, biomedicinska istraživanja.²⁵

3. Problem utemeljenja bioetike

Moramo dakle, uzeti na znanje, sa zadovoljstvom i osjećajem odgovornosti, taj ekstenzivni rast bioetike, koji se institucionalizira, koji se konkretizira u biopravu i uobličuje ekološku misao te si čak uzima za pravo da izrekne važnu riječ i o samom značenju demokracije. Moramo ipak isto tako jasno priznati da na području utemeljenja bioetike još uvijek plovimo u skupu teorija koje se teško mogu međusobno pomiriti i koje često upravo odustaju od bilo kakve hipoteze objektivnog i univerzalnog utemeljenja. To

23 Bartolommei, S. (1995) *Etica e Natura*, Roma–Bari, Universale Laterza,. Vidjeti također bibliografiju u *Medicina e Morale* što je uređuju P. Vitale i M.B. Fisso od 1992. godine pod naslovom *Etica e Ambiente*.

24 O katoličkom stavu o ekologiji i etici okoliša vidi Przewozny, B.J., *Il problema ecologico*, u AA.VV., *L' Uomo misura dello sviluppo. Per una lettura della »Sollecitudo Rei Socialis«*, Quaderni dell' Osservatore Romano, (1992), 7, 81–89, i također Poruka Ivana Pavla II. za dan mira 1990. naslovljena: *Mir s Bogom Stvoriteljem, mir s cjelokupnim stvorenjem*.

25 Comitato Nazionale Italiano per la bioetica, *Bioetica e formazione nel sistema sanitario*, Presidenza del Consiglio dei Ministri. Dipartimento per l' informazione: l' Editoria, Rim 7. rujna 1991. Russo G. (1992) *Pedabioetica*, Bioetica e cultura, I/2, str. 171–196.

je više nego zabrinjavajuće ako se zna da ponašanja na području bioetike i bioekologije zahtijevaju univerzalnu valjanost. »Propovijedati moral je lako, utemeljiti moral jest teško«, napominjao je već filozof Schopenhauer.²⁶ U nedavnoj studiji R. Dell'Oro podcrtava trenutno stanje bioetike u odnosu na njezino utemeljenje u jednom članku iz 1995. godine koji znakovito govori o nadvladavanju američke bioetike.²⁷

Prvo sistematiziranje načela bioetike, kao što svi znaju, dano je u SAD s takozvanim »principizmom«. On nastaje, kao što to napominje navedeni autor, iz susreta dviju etičkih teorija: utilitarističke i deontologijske. Te dvije teorije pretpostavljaju takozvani »ne kognitivizam« i vrijednost tzv. *Humeovog zakona*: s moralnog stanovišta neko se djelovanje ne može definirati u samome sebi, u odnosu na svoju unutarnju vrijednost, mi bismo rekli objektivno, niti je moguće zasnovati etičku znanost počevši od opažanja činjenica. Činjenice i vrijednosti imaju različito izvorište: činjenice postoje izvan subjekta, dok bi vrijednosti pridijevao subjekt.

Prema utilitarističkoj teoriji »moralnost nekog djela mjeri se jedinstvenim parametrom: načelom korisnosti; dobro je ono djelovanje kojim se može maksimalizirati dobro za najveći broj osoba« (R. Dell'Oro). Dobrota nekog djelovanja može se prema tome mjeriti njegovim posljedicama.²⁸ U tradiciji vlastitoj najutjecajnijim predstavnicima utilitarizma (Bentham, Stuart, Mill) pozitivnost se posljedica razumije u odnosu na hedonistički rezultat: odsutnost bola, prisutnost ugone i sreće. U najnovije se vrijeme sa Singerom i sama moralna obligacija i moralni prag poštovanja živog bića zasnivaju na sposobnosti ovih da se osjeti ili ne osjeti bol i zadovoljstvo.²⁹ S pravom se isticao dvostruki redukcionistički značaj te etičke teorije: s jedne se strane dobro svodi na ugodu, a s druge pak strane dobro i zlo bivaju vrednovani u odnosu na objektivnost rezultata ne uzimajući u obzir svojevrijedno sudjelovanje subjekta. Utilitaristička etika bila je definirana kao etika bez subjekta.³⁰

26 Citirano iz: von Enghelhardt, D., *Sulla sistematica e sulla storia dell'etica moderna*, Guerini e Associati 1994. Članak bogat zanimljivim asocijacijama.

27 Dell'Oro, R. (1995) *Antropologia ed etica; Oltre la bioetica americana*, *Rivista di teologia morale*, 106., str. 203–220. Autor je istraživač u *Centre for Clinical Bioethics*, *Georgetown University*, Washington D.C., jednom od glavnih centara »američke bioetike«.

28 *Ibid*, str. 205–208. Autor se osvrće na predstavnike tzv. američke bioetike, naročito na T.L. Beauchampa i J.F. Childressa *Principles of Biomedical Ethics*, New York, Oxford University Press (1989) i to što se tiče načela bioetike; a glede utilitarističkih teorija osvrće se na R.B. Brandta, *A Theory of the Good and the Right*, Oxford, Clarendon Press (1981) i na Hare, R.M., *Moral Thinking, its Level, Method and Point*. Glede deontoloških teorija osvrće se na autore: Ross, W.D. (1930) *The Right and the Good*, Oxford, Clarendon Press, i od istog autora (1939) *The Foundation of Ethics*, Oxford, Clarendon Press.

29 Singer, P. (1979) *Practical ethics*, Cambridge, Cambridge University Press; isti, (1975) *Animal liberation: a new ethics for our treatment of animals*, New York, Review-random house.

30 Dell'Oro, R., *Antropologia ed etica...*, str. 206–207.

Deontološka se teorija na prvi pogled predstavlja s drukčijim utemeljenjem jer se ona poziva, bilo u svojoj kantovskoj formulaciji bilo u onoj novijoj Rawls–a na racionalnost i univerzalnost, te se konkretizira u obvezi da se čovjeka tretira kao cilj a nikada kao sredstvo. Očito je, bez obzira na plemenitost te postavke, da kada se ona odvoji od svoje religiozne i metafizičke referencije, ova norma ostaje apstraktna i teško može opravdati apsolutne zabrane ili pak konkretizirane u objektivnosti. Stoga će biti nužan priziv za posredovanjem drugih načela.

U prelasku s teorija na načela prvi su američki autori o bioetici, Beauchamp i Childress, kao što znamo, predložili četiri osnovna načela: poštovanje autonomije, načelo neškodljivosti, načelo dobrotvornosti i načelo pravednosti. Iz tih načela, koja se čine valjanima *prima facie*, izviru druga pravila: istinitost, privatnost, povjerljivost, vjernost. No ipak, da bi se riješili pojedinačni slučajevi, načela će i pravila morati pozvati u pomoć dalju operaciju posredovanja, onu *uravnoteženja*, jer se u konkretnim situacijama više puta istodobno primjenjuju.

Metafora uravnoteženja, koju je ponudio W.D. Ross, otvara široki prostor za relativiziranje moralnog rješenja. Ishod je taj da se ponovno upada u etiku »mjere« ili u onu autonomije.³¹

Dovoljno je čuti što izjavljuje sam Beauchamp: »Dužnosti kao što su to, primjerice, dobrotvornost, vjernost, dužnost nadoknađivanja prouzrokovane štete, nisu apsolutne dužnosti jer mogu biti nadiđene (*overridden*) u nekim slučajevima od drugih dužnosti... Stoga dužnost koja se nameće u nekoj konkretnoj situaciji biva određena uravnoteženjem (*balance*) težine s obzirom na dužnosti *prima facie*, općenito. Moglo bi se reći da dužnosti *prima facie* uvijek važe, pa i onda kada ne pretežu.«³²

Tako se bioetika u toj postavci predstavila kao neka regulativna funkcija mogućih socijalnih suprotnosti, usredotočena na vrednovanje posljedica djelovanja a ne na njihov subjektivni izvor, a još manje na unutarnju vrijednost moralnog čina.

Navedeni autor, Dell'Oro, s pravom primjećuje da je takva situacija dovela do nadmoći načela autonomije pacijenta nad drugim načelima, te do sve jačih uvođenja ekonomskih promišljanja u presudne procese u medicini: nakon što je jednom relativiziran pojam dobro–zlo u odnosu prema načelima dobrohotnost–škodljivost, tada sve biva odlučivano na osnovi autonomne prosudbe zainteresiranog subjekta i na osnovi društveno–gospodarskih posljedica izbora.

Jedna struja mišljenja koja potječe od T. Engelhardta, predlaže, kao što znamo, *kontraktualizam* kao osnovni kriterij na području javne etike. Takav bi intersubjektivni kriterij, prema autoru, doveo do nastanka i iskazivanja

31 Ibid, str. 208.

32 Beauchamp–Childress, *Principles of Biomedical Ethics*, str. 52.

jedne etičke zajednice koja bi se ustrojila prema valjanosti moralnog čina. Etički bi vrijedno na području javne etike bilo ono što je plod konsenzusa. Roussauovski kriterij liberalne demokracije prenosi se na područje etike, koja stoga ostaje uvijek subjektivna i relativna, premda se subjektivnost određuje u množini, a o relativnosti se mora neprestano pregovarati.³³

Nije teško utvrditi, naročito ako se razmisli o zaključcima do kojih ta etička teorija dovodi, da u osnovi dogovora nastalog iz interesa strana, leži još goli i grubi utilitarizam, ukoliko je konsenzus izražen na osnovi interesa zajednice.³⁴ No, ono što je strašno u toj teoriji jest sljedeća definicija moralnog subjekta: moralni subjekt bio bi samo onaj tko sudjeluje te u ugovoru izražava slaganje.

Iz kraljevstva osobne subjektivnosti bivaju eliminirani ne samo fetusi i embrioni, nego i djeca prije uporabe razuma, kronični duševni bolesnici, itd. Dovoljno je reći da će potom u privatnom i religioznom moralu svatko moći imati različite ljestvice vrijednosti te da postoji razlika između javne etike i privatnog morala, da bi se ispravio taj utilitaristički i selektivni relativizam koji je vlastit kontraktualizmu.

Prihvaćajući, ali ne dopuštajući da bi se moglo učiniti takvo radikalno razlikovanje, upravo je činjenica da na području javne etike dolaze bolje do izražaja relativizam, nejednakost vrednovanja te nedostatak kriterija pravednosti.

Dell'Oro ovako sažima svoju ocjenu sjeverno–američke etike: »Osnovni nedostatak takve impostacije čini se da je gubitak posljednjeg kriterija istinitosti za etiku, odustajanje od razmišljanja o onome što je ispravnost (*rightness*) u pojedinačnim slučajevima na pozadini jednog kriterija moralnosti (*goodness*) koji je dobro samo. Jedna etika bez istine završava u svođenju na neku vrstu praktičke strategije, gdje se moralni kriterij zamjenjuje onim političkim, a racionalna argumentacija služi samo kao sredstvo ideološkog opravdanja.«³⁵

Sigurno je da ne bismo mogli dati benevolentniji sud različitim etičkim teorijama koje se baziraju na logičkom pozitivizmu, u kojemu se vrijednost argumentacija zasniva samo na unutarnjoj koherentnosti teorije, zanemarujući opravdanje polazišta i sadržaja izbora. Horizonti međugeneracijske intersubjektivnosti koje predlaže etika komunikacije u Njemačkoj s Apelom i Habermasom mogu ponuditi širu pretpostavku za ponovno preuzimanje rasprave o utemeljenju, no to ostaje da se »utemelji« i potraži u jednoj punijoj antropologiji.³⁶

33 Engelhardt, H.T. (1987) *The Foundations of Bioethics*, New York. Oxford University Press.

34 Pojam »interesa« kao opravdavajućeg temelja moralnog izbora predlažu i drugi autori kao Dworkin, R. (1993) *Life Dominion*, London, Harper Collins, (tal. prijevod (1994) *Il dominio della vita. Aborto, Eutanasia e Liberta' Individuale*, Milano, Edizioni di Comunita).

35 Dell'Oro, *Antropologia ed etica...*, str. 210.

36 Gracia, *I diritti in sanita...*, str. 40–41.

Ne smije se misliti da traženje važnih istina na području etike ugrožavaju demokracija i duh tolerancije.³⁷ Naprotiv, mora se misliti na to da »idealni podložnik totalitarnog režima nije uvjereni nacist nego pojedinac u kojega više ne postoji razlika između realnosti i fikcije, između istine i laži«. ³⁸ Demokracija zahtijeva da svaki prijedlog bude podržan određenim stupnjem istine ta da se svi zalažu da otkriju i promoviraju čovjekovo dostojanstvo prisutno u svakom čovjeku, s pomoću različitosti i/ili kulturnih programa. Demokracija se ne mora bojati granica. Naprotiv, ona ne može opstati bez postavljanja granica osobnim slobodama, granica koje se zasnivaju na ne–ugovorljivim pravima od kojih je prvo pravo na život bez kojega bi i samo pravo na slobodu bilo dokinuto i uništeno. Iako demokracija treba da ima kao cilj ostvarenje zajedničkog dobra, danas to značenje ne može ne imati i »funkciju postavljanja ograničenja čovjekovom raspolaganju, njegovoj želji da vlada vanjskom prirodom, ljudskom prirodom i društvom, u uvjerenju, kao što to kaže R. Spaemann, da je život s tim ograničenjima bolji od onoga bez njih«. ³⁹

4. Kakva antropologija

Da bioetika treba ponovno naći svoj temelj u antropologiji, danas je izvan svake diskusije, ali je očito da ta antropologija, da bi mogla valjano utemeljiti etiku života, treba sadržavati »objektivnu« istinu o čovjeku. I utilitarizam ili kontraktualizam ili logički pozitivizam imaju svoju više ili manje implicitnu ili prikrivenu antropologiju, ali utemeljenje etičnosti čina i norme u tim teorijama nije u čovjekovoj ljudskosti i u istini o čovjeku nego u parcijalnoj i izvanjskoj činjenici: korisnost. Moramo istaknuti da se samo u realizaciji biti čovjeka, tj. u njegovoj istini može i mora naći kriterij vrijednosti za etičke izbore, privatne i javne.

Tu nam činjenicu ponovno snažno predlaže *Evangelium vitae*, gdje se život svakog čovjeka predstavlja u njegovom dostojanstvu *Imago Dei* /Slika Božja/i pripadnosti Tijelu Kristovu, u svjetlu stvaranje i spasenja, no isto tako u odnosu na njegovu narav koja se može razumom spoznati.

Neće se smjeti omalovažavati prinos objavljene teologije bioetici, naročito u katoličkom području. I *Evangelium vitae* uči da će sama vjera u objavljenu istinu, koja prosvjetljuje čovjeka unutar njegovog uma i razuma, morati potražiti susret s razumom. Na istinu se vjere ne smije gledati kao na prijetnju nego kao na pomoć za racionalnu istinu: niti se na vjeru ne smije gledati kao na neko pomoćno sredstvo, kao na šešir u odnosu na odijelo, da upotrijebimo sliku J. Guittona, niti kao na paralelnu crtu u odnosu na filozofsku kompo-

37 Arendt, H. (1967) *Le origini del totalitarismo*, Milano, Edizioni di Comunita, citirano u: Belardinelli (1995) *Con quale liberalismo*, Studi Cattolici, 351.

38 Belardinelli, *Con quale liberalismo*, str. 350.

39 Usp. isto, str. 351.

mentu, nego kao na unutarnje svjetlo koje povećava a ne zamjenjuje svjetlo razuma, čuvajući ga od stranputica i potencirajući njegovu sposobnost za dubinski uvid.

S razumom, prosvjetljenim vjerom, morat ćemo produbiti antropologiju koja utemeljuje bioetiku, otkrivajući u čovjeku ne samo odgovorni subjekt moralnog čina nego istodobno i ono ontološko dostojanstvo koje nije konstruirano nego primljeno i koje stoga, kada se izričito prouči, upućuje na Darovatelja. Ljudsko biće koje je cilj a ne sredstvo, također i za Kantovu prosvjetiteljsku filozofiju, ljudsko biće koje je, kršćanski i biblijski govoreći, slika Božja, jest stoga ljudska osoba u svome punom dostojanstvu snagom svoje biti a ne poradi svog fizičkog ili gospodarskog razvoja ili poradi svoje društvene odgovornosti. »Osobnost« se manifestira po etapama razvoja i uključivanja u društvo, ali pretpostavlja status osobe. Ljudska osoba, *quod est perfectissimum in rerum natura* /koja je ono najsavršeniju u prirodi/ jest također središte svemira kao njegov cilj i čuvar.⁴⁰

Europska se misao ne može odreći tog antropološko–personalističkog utemeljenja bioetike. Filozofska misao, koja se nadovezuje na Sv. Tomu i na novije personaliste, ima u toj utemeljivačkoj zadaći, držim, posebnu ulogu. Druge škole, kao hermeneutika i fenomenologija, mogu ponuditi prinose ali ne mogu zamijeniti stečevine metafizike. Sama etika kreposti koja se širi Europom nakon vrijednih radova Pellegrina i Thomasa, i nakon krize koncepta »primijenjene etike«⁴¹ shvaćene kao negacija teorije, i sama etika kreposti ima potrebu za utemeljenjem antropološko–personalističkog tipa.

No, da bismo odgovorili na izazove koje nam danas nameće bioetika, naročito u odnosu na proširenje njezinih implikacija, ne više samo na medicinsko–zdravstvenom području ili biološkog istraživanja, nego i na području prava i institucija, ta personalistička antropologija o kojoj govorimo morat će se zauzeti za to da, po našem mišljenju, razradi i rasvijetli jednu solidnu filozofsku misao, naročito u odnosu na neke načine, koje mi je drago nazivati »mostovima« koje treba obnoviti, jer su srušeni u suvremenoj kulturi: most između etike i prava, most između razuma i vjere, most između ljubavi i života.

Neophodan je jedan novi kulturni pokret za snagu i sposobnost dijaloga koji je ukorijenjen u metafizičkoj i solidnoj tradiciji bića, bića osobe, Bića onoga koji je živ.

Na području etičke znanosti, naročito one personalističke, važan je rad na sintezi i integraciji antropološke naravi između sadržaja enciklike *Evangelium vitae* i enciklike *Veritatis splendor*, za istinsko utemeljenje bioetike,

40 Usp. Vanni Rovighi S. (1965) *L' Antropologia filosofica di S. Tommaso d' Aquino, Vita e Pensiero*, Milano.

41 Pellegrino, E.D.–Thomas, D.C. (1986) *For the Patient's Good. The restoration of Beneficence in Health Care*, New York, Oxford University Press.

utemeljenje koje će biti polazna točka i kriterij vrednovanja u proučavanju problema i orijentacija⁴² koje ta disciplina, bioetika, čini u korist onih koji su zgranuti nad stalnim izazovima znanosti, a naročito u korist onih koji su pozvani da odlučuju kao profesionalci ili kao zakonodavci nad sve težim dilemama koje postavlja napredak biomedicinskih znanosti.

(S talijanskog preveo Ivan Šestak; stručna lektura Valentin Pozaić)

BIOETHICS TODAY – HOPES AND PROBLEMS

Msgr. Elio SGRECCIA

Summary

The author desires to turn readers attention to the urgent need for a properly founded bio-ethics which in recent times has started to become in its present form institutionalised, realised in bio related legislation, an influence in ecological considerations and swaying political thought. The article presents and explains various up to date theories and their inconsistencies in developing bio-ethics. The author concludes that bio-ethical foundations can be developed only in an anthropology that would contain an objective view of man. This unique role should be taken on by the philosophical thought connected to Thomas Aquinas and the more recent personalistic philosophy.

42 Ivan Pavao II., Enciklika *Veritatis splendor*, 6. kolovoza 1993., Vatikan, Libreria Editrice Vaticana, AAS 85 (1993) 880–883.

